

הרב משה בוטון - הרב יהושע ון-דייק

מיהי יהודית שעיקר נס חנוכה נעשה על ידה הערות

לכבוד הרב יהושע ון-דייק שליט"א

ייש"כ על המאמר על יהודית (בירחון האוצר כב), מעניין מאד, אולם יש להעיר
בזה תרתי:

א. בתחילת המאמר כתבתם: "יש שרצו לומר שמדובר במגילת יהודית, מהכתבים
החיצוניים, שם מופיע שהיא האכילה את הליפורנס (שר צבא גוי) מאכלי חלב
והרדימתו ואז הרגה אותו", וכן בסוף המאמר כתבתם: "עפ"י דברינו אלו, רש"י
ונכדו הרשב"ם התכוונו לאותה אשה ולאותו מעשה (ובכך נמנענו ממחלוקת ראשונים
שלא לצורך)". אולם יש להעיר שסיפור 'בת יוחנן' שהאכילה מאכלי חלב וכך הרגה
את 'ראש האויבים' או מלך יון, כבר הובא בר"ן במס' שבת (ט: ד"ה אמר) וכן בכלבו
(סי' מד) ומשם לרמ"א בסי' תר"ע, ועל-פי זה נהגו לאכול מאכלי חלב. ולכן אף
את"ל שיהודית היא חנה היא בת יוחנן, עדיין נמצא שיש מחלוקת ראשונים מה
היה הנס^א.

א). ואעתיק לכאן מש"כ בעניין זה בס"ד:

מצאתי ג' סיפורים על "יהודית" בספרי הראשונים:

א. מעשה יהודית הוזכר בתוספות מגילה ד. "שאף הן היו באותו הנס - פירש רשב"ם שעיקר הנס היה
על ידן בפורים על ידי אסתר בחנוכה על ידי יהודית" וכ"ה בתורא"ש, ריטב"א (שם), מרדכי (פסחים
תוספות מער"פ רמז תריא) ובבית הבחירה למאירי במגילה שם.

בס' המנהיג (הלכות מגילה עמוד רמט) כתב שיהודית היתה מבנות חשמונאי ובכלבו כתב שהיתה בת
יוחנן כהן גדול.

בכלבו כתב שהרגה את מלך יון וכן באבודרהם כתב שעיקר הנס נעשה ע"י אשה ששמה יהודית שקצצה
את ראשו של אנטיוכוס.

בכלבו הובא הסיפור המלא וז"ל: "ויש מפרשים שעל ידי אשה אירע להם הנס הגדול ההוא ושמה
יהודית כמו שמפורש באגדה בת היתה ליוחנן כהן גדול והיתה יפת תואר מאד ואמר המלך יון שתשכב
עמו והאכילתו תבשיל של גבינה כדי שיצמא וישתה לרוב וישתכר וישכב וירדם ויהי לה כן וישכב
וירדם ותקח חרבו וחתכה ראשו ותביאהו לירושלים וכראות החיל כי מת גבורם וינוסו, ועל כן נהגו

ב. ע"פ התירוץ, שחנה נקראה בפי כל יהודית על שעברה על דת יהודית לשם הדת היהודית, צ"ע מדוע רבי מנחם בר' מכיר שינה משמה הידוע וקרא לה חנה.

בכבוד רב

משה בוטון

לעשות תבשיל של גבינה בחנוכה". וכ"כ בארחות חיים (הלכות חנוכה אות יב).

הרמ"א הביא מנהג זה להלכה בסי' תרע [ובדרכי משה הביא דברי הכלבו והר"ן הנ"ל, ובדפו"י הכניסו בטעות את דברי הד"מ לבית יוסף בסוף סי' תרעה].

לפי שיטה זו מעשה יהודית אכן אירע בזמן נס חנוכה.

ב. מפיוט לר' מנחם ב"ר מכיר ועוד מקורות (חלקם הובאו במאמרכם בירחון האוצר) עולה ששמה היה חנה והיא היתה בתו של מתתיהו, ולא היא הרגה את את ההגמון אלה אחיה תקעו את האשרה העומד לפניו בבטנו.

שילוב מעניין ראיתי במדרש (אוצר המדרשים (אייזנשטיין) חנוכה עמוד 192) שאומר שקודם היה מעשה חנה (שם כתוב בת יוחנן כה"ג) שהרגה את ההגמון, ולאחר מכן יהודית הרגה את אנטיוכוס מלך יון שבא להלחם נגד ישראל על אשר הרגו את ההגמון.

ג. ז"ל הרקח בפירושו לעל-הניסים: "מסרת גבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים - הם היוונים, וגם חבורת אליפורני שקיבץ ק"כ אלף איש גבורי מלחמה וכ"כ אלף בעלי חצים, וגמלים נשאו מזונות עד אין מספר, ולכד כל המדינות גדולות וגבוהות, כיון ששמעו ישראל שבא עליהם פחדו כלם, ועלה אליהם הכהן וצוה לסגור כל מעברות אליפורני שלא יבא עליהם, וכן עשו. ויקומו ויצעקו אל ה' בעמידה, והכניעו נפשם בצום ובבכי הם ונשיהם ובניהם, ולבשו הכהנים שקים וגם מזבח ה' הלבישו שק, ונפלו הנערים על פניהם בצום לפני היכל ה', ויצעקו כולם אל ה' בלב אחד. כששמע אליפורני חרה אפו עליהם ובא עליהם בבתול, והיו בבתול זקנים עזיהו בן מיכיהו ושמעון וכרמי וגדיאל, וכל העם מיד נפלו על פניהם [והשתחו] לה' בבכי גדול, וצוה אליפורני לרדת בבתול ק"כ אלף עושה מלחמה וכ"כ אלף בעלי חצים, מלבד העוזרים אותם מכל המדינות ומן המקומות אשר כבשו, וכלם מכוונים מלחמה כנגד ישראל, ובאו בעמק ההר ולקחו המעיין מישאל וכל המעינות פסקו עבדי אליפורני, מיד נפלו כל ישראל על פניהם לפני ה', מיד נאספו ישראל על עזיהו ואמרו לו ישפט ה' עליך שלא רצית להשלים עמו, אמר נמתין ה' ימים אם יבא לנו עוזר מוטב ואם לאו נמסור עצמינו, כיון ששמעה אשה חכמה [ביותר] ששמה חנה (י"ג יהודית) והיא אלמנה בת מררי בן עדוא בן יוסף בן עזיהו בן אליהו בן ימיני בן גבעון בן רפיה בן אחיטוב בן מלכיה בן עצם בן נתנאל בן שמעון בן בני ראובן, ושם אביה מנשה שמת בימי קציר חטים, והיתה יפיה מאד ביותר וכול', עד מצאו המלך בלא ראש וסדין פרוס עליו, מיד רדפו ישראל את אויביהם והרגו מהם תילי תילים".

תשובת המחבר

לכבוד הרב משה בוטון שליט"א שלום וברכה.

ישר כח גדול!

א. מה שכתבתי לא ליצור מחלוקת ראשונים שלא לצורך, התכוונתי לא לחלק בין רש"י לרשב"ם נכדו. ובמאמרנו יישבנו שהרשב"ם התכוון למה שרש"י התכוון.

ב. אך אה"נ צודק כבודו לגבי שאר הראשונים שהביא, וברור שהגר"ש גאנצפריד בקיצור שולחן ערוך שהביא את דבריו התבסס על אותם ראשונים.

מעשה זה מובאת בהרחבה בהרבה מקורות, כגון בחמדת ימים (הלכות חנוכה פ"ב) ובמעם לועז (במדבר עמ' צה) עם שינויים (וטעויות - כגון ששמה יהודית בת בארי [כשם אשת עשו] במקום מררי, וכן שילובים משונים בדמיון למגילת אסתר), והיא קרובה למעשה המובא ב'מגילת יהודית' (שם כתוב שהלופרנס היה שר צבא של נבוכדנצר, אולם בחמד"י כתב שהיה מלך יווני. לפי ההיסטוריונים בכלל לא היה קיים אדם בשם זה).

לפי מעשה זה האחרון אין כל קשר בין אירוע זה לבין החשמונאים, ומעשה זה אירע בזמן חורבן בית המקדש הראשון, וכפי שהעיר היעב"ץ (במור וקציעה ס' תר"ע) והוסיף שהפייטן ליוצרות צירפו לחנוכה [וכתב שאולי רצה לייחד זכרון גם למעשה יהודית ולא מצא לו מקום ולכן צירפו לנס חנוכה], וכ"כ עוד אחרונים. ומנגד הג"ר חיים אלעזר שפירא ממנוקאטש בס' נימוקי אורח חיים כתב לחלוק על המור וקציעה בחריפות, וכתב שהוא מכחיש את דברי הראשונים הנ"ל. ע"ש.

ונראה שהיעב"ץ לא ראה את דברי מעשה יהודית הראשון הנזכר באות א', אלא רק את דברי אחד האחרונים הנ"ל באות ג' [וכידוע היעב"ץ היה מגדולי המתנגדים לספר חמדת ימים]. ונראה שאכן דעת הרוקח היא כמ"ש היעב"ץ, שהמעשה אינו קשור ישירות לחנוכה אולם אנו מודים גם על נס זה בחנוכה, וכפי שכתב "מסרת גיבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים - הם היוונים, וגם חבורת אליפורני" וכו', וצ"ע מדוע הרוקח סמך מעשה זה לעל-הניסים. והבן איש חי ביאר: "ונס זה נעשה קודם נס העקרי של חנוכה בכמה שנים, אך הואיל ואותו אויב היה ממלכי יון וגם הוא היה רוצה להעבירם על דת לכך עושין לנס זה גם כן זכר בימי חנוכה", וכ"כ בחמדת ימים הנ"ל: "נראה כי גם הנס ההוא נעשה בקרב הימים האלה או לפניהן או לאחריהן ועושים זכרון הנס בקרב ימי חנוכה ההן להודיע לבני אדם נפלאות ה' כעל כל אשר גמלנו ה' רב טוב לבית ישראל" [וגם ביאור זה אינו מתיישב כ"כ ע"פ היעב"ץ שמעשה זה אירע בתקופת בית ראשון (כמובא בכמה מהגרסאות), אלא רק אם נקבל את דברי החמ"י שהלפורנס היה מלך יוני].

אולם רוב הראשונים כותבים מעשה שאירע בימי החשמונאים ולכן הם כתבו שאף הן היו באותו הנס משום מעשה דיהודית וכו', ואנו עושים זכר לזה באכילת מאכלי חלב וכן בזה שהנשים אינן עושות מלאכה בלילות החנוכה.

ויש להוסיף לעיין בעוד גרסאות של מעשה יהודית המובאים באסופות מדרשים ופיוטים שונים, וראיתי שכבר האריכו בזה בכמה מקומות, ובפרט במאמר של הרב אהרן מושקוביץ (שעתיד להתפרסם בקובץ תבונות כרך ג').

ג. לגבי נשים שלא עושות מלאכה בשעת ההדלקה - גם פירושו של רש"י ורשב"ם מספיקים לנוהג זה.

ד. לגבי אכילת מאכלי חלב - אה"נ המקור יכול להיסמך רק על הראשונים שכבודו הביא.

ה. לגבי השאלה ב' מדוע רבי מנחם בן המכירי שינה את שמה המפורסם, נראה לומר שהוא שהזכיר את אחיה בשמם המלא, לכך מצא לנכון להביא את שמה המדויק ולא את שם הכינוי המוכר בפי כל.

ושוב יישר כח גדול ובזכות מפעלכם מתברר שמעתא

בברכת יגדיל תורה ויאדיר

יהושע ון דייק

